

خاروگل: استعاره از زشتی ها و زیبایی های جهان، مراعات نظیر: خار، گل، باغ، بوستان تناقض: آسودگی از شبیخون چشم خمار و دنبال مستی چشم خمار بودن تناسب: واله وحیرت، واج آرای: مصوت آ، تضاد: بین گل و خار
بیت چهارم: واج آرای: در مصوت کسره، تناقض: از شبیخون آسوده بودن، شبیخون خُمار: تشخیص و استعاره مکنیه
بیت پنجم: خرقة: استعاره از ظواهر دنیایی، خرقة ستاندن: کنایه از ترک ظواهر دنیایی، هوادار: کنایه از عاشق
 نافه: مجاز از آهو، نافه ی مشکین نفس: استعاره از معشوق، حسن تعلیل در بیت
بیت ششم: حلقه: جناس تام زنجیر: مجاز از زندان و اسارت، تشبیه: حلقه ی چشم غزالان به حلقه ی زنجیر اسارت
 در بند بودن: کنایه از گرفتار و اسیر بودن، حلقه زنجیر، بند: مراعات نظیر، غزالان: استعاره از زیبا رویان
بیت هفتم: کلک: مجاز از شعر، شبستان: استعاره از گرفتاری های دنیوی، چراغ: نماد هدایت کننده، بزم عالم: تشبیه فشرده
 روح و جسم: تضاد، مراعات نظیر: تیره، چراغ و شبستان، بخت تیره: حسامیزی، حسن تعلیل: شاعر شعرش را مانند چراغی در دنیا راهگشا
 نمیداند چون خود را گرفتار بخت تیره است.

پ) وزن شعر را بنویسید .

جان ب لب دا ا ری مُ هم چُن ا ص ب ح خن دا ا نیم ما
 دس ت تی غ ا عشق را ز خ ا م ن ما یا ا نیم ما
 فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن، بحر رمل مثنی محذوف

2 - متن زیر را از نظر زیبایی شناسی و ویژگی های فکری بررسی نمایید.

«مجموعه ای می بایست از هر دو عالم روحانی و جسمانی که هم محبت و بندگی به کمال دارد وهم علم و معرفت به کمال دارد تا بار امانت مردانه و عاشقانه در سفت جان کشد».

زیبایی شناسی: سفت جان: استعاره مکنیه و تشخیص، تکرار: به کمال دارد، بار امانت: تشبیه فشرده و تلمیح به آیه ی امانت سوره احزاب
 آیه ۷۲ و پذیرش امانت الهی، تضاد: روحانی و جسمانی، مراعات نظیر: علم و معرفت
ویژگی فکری: با محتوایی عرفانی بیانگر بعد روحانی در انسان است که او را از سایر موجودات برتر ساخته و شایستگی پذیرفتن بار الهی
 خلیفه الهی و امانت عشق را به او داده است.

درس دهم: سبک شناسی قرن های دهم و یازدهم - (سبک هندی)

محدوده زمانی سبک هندی: از اوایل قرن یازدهم تا اواسط قرن دوازدهم قمری به مدت ۱۵۰ سال در تاریخ ادبیات ایران رواج داشت.

موضوع های شعر این دوره: شاعران این دوره به دو علت به موضوع هایی مثل اندرز، مضمون آفرینی و باریک اندیشی روی آوردند:

۱- حکومت صفوی به شعر مدحی و درباری و عاشقانه بهایی نمی داد. ۲- و از طرف دیگر با آموزه های سنتی عرفانی در تضاد بود.

یکی از ویژگی های شعر این دوره: خارج شدن شعر از حوزه تصرف شاعران با سواد و آگاه به فنون ادب و روی آوردن عامه مردم، بازاریان و پیشه وران بود. این ویژگی از دو جهت اهمیت دارد:

الف - فایده یا نقطه قوت این تحول: این تحول از آن جهت که شعر را به میان عامه مردم برد و با مضمون ها و قلمروهای تازه ای روبه رو کرد؛ سودمند بود.

ب - عیب یا نقطه ضعف این تحول: از آن رو که افراد کم اطلاع و عامی به شعر روی آوردند و آن را از استواری و سلامت پیشین خود دور ساختند، برای آینده ادبیات زیان بار بود.

ویژگی های شعر این دوره در سه قلمرو عبارتند از:

۱- قلمرو زبانی :

الف- زبان کوچه وبازار به شعر راه یافت وروح تازه‌ای در زبان شعر دمیده شد.

ب- دایره واژگان شعر گسترش یافت و دیگر از لغات ادبی قدیم و مختصات زبان قدیم مخصوصاً سبک خراسانی، خبری نبود؛ به طوری که زبان شعر سبک هندی، زبان جدید فارسی است.

دلایل حذف مختصات سبکی زبان قدیم در آثار این دوره:

۱- حملات پی در پی بیگانگان (مغولان، تیموریان وازبکان) به ایران، مخصوصاً نواحی مشرق بود که باعث نابودی کتابخانه‌ها و آثار کهن شد و فضلا دیگر با کتب قدیم و در نتیجه زبان قدیم مانوس نبودند.

۲- تغییر جغرافیایی حوزه‌های شعری در نقاط مختلف ایران و تأثیرپذیرفتن از نواحی گوناگون بود. (در واقع شاعران از عامه مردم بودند و زبان شعر نیز همان زبان مردم عصر بود.) در سبک هندی لغاتی چون: نزاکت، قالی، شیشه، پل، بخیه، سفال و ... را که تا این زمان کمتر در شعر راه داشت، رواج یافت.

پ- ورود لغات مربوط به مذاهب و آداب و رسوم هندوان در حوزه شعر و ادب.

ت- کاربرد کم لغات عربی (به علت ازبین رفتن سلطه حکومت بغداد بر ایران) و رواج لغات ترکی (به علت حملات تیموریان و ازبکان و سلطه حکومت صفوی که در دربار به زبان ترکی سخن می‌گفتند)

ث- واقع‌گرا بودن زبان این دوره زیرا زبان حقیقی مردم آن دوره بوده است.

در مجموع، بی‌توجهی به زبان بی‌دقتی در کاربرد جمله‌ها و ترکیب‌ها و ورود واژه‌های عامیانه در شعر این دوره کاملاً مشهود است.

۲- قلمرو ادبی

الف- استفاده از آرایه‌ها در این دوره به صورت طبیعی و تصادفی بود و شاعران کوچه و بازار به آرایه‌ها، به بدیع و بیان کم توجه بودند؛ آرایه‌های این دوره:

تشبیه؛ در شعر شاعران شاخص این دوره، بسیار رواج دارد. تلمیح؛ (تلمیحات رایج نه غریب و نادر) نیز در مضمون سازی نقش فعالی دارد. حسن تعلیل، حس آمیزی، تمثیل و اسلوب معادله از آرایه‌های پرکاربرد این سبک است.

ب- قالب شعری پرکاربرد در این دوره غزل است که گاهی به چهل بیت هم می‌رسد و تکرار قافیه در آن امری طبیعی است.

و دلیلش این است که: شاعران سبک هندی تکبیت‌گو هستند، یعنی قالب حقیقی شعر، مفردات است و این ابیات مستقل را به وسیله رشته قافیه وردیف به هم گره می‌زنند و از این رو کم و زیاد کردن ابیات غزل، آسیبی به شعر نمی‌زند.

پ- استفاده از ردیف‌های طولانی و خوش‌آهنگ مثل: خواهم شدن، می‌شود پیدا، می‌برد مرا، دیگر است و ...

قلمرو فکری :

الف- شعر این دوره، معنی‌گرا است نه صورت‌گرا و شاعران به معنی و مضمون بیشتر از زبان توجه دارند.

معروف است که هیچ معنا و مضمونی در جهان نیست که در شعر صائب نیامده باشد، او از گل قالی، تندباد، تبخال، مضمون ساخته است و شاعران از هر چیزی در عالم طبیعت یا در ذهن برای مضمون‌سازی استفاده کردند اما این‌ها همه سطحی بودند و به خلق آثار بزرگی چون شاهنامه فردوسی، مثنوی مولانا یا آثار عطار و سنایی و نظامی منجر نشد.

ب- اشعار این دوره بیشتر تک بیت است. (کامل بودن معنا در تک بیت‌ها)

پ- مطالب فلسفی، عرفانی و غنایی گذشتگان که دارای ابهام بود، به شیوه خود بازگو می‌کردند و قابل درک‌تر و خلاصه‌تر بیان کردند.

ب : نثر

در این دوره سه نوع نثر می‌توان دید:

۱- نثر ساده:

نثر ساده این دوره نثر مرسل نیست که امثال بلعمی نوشته‌اند. در این نوع نثر، لغات و ترکیبات عربی و اشاره به آیات و احادیث و درآمیختگی شعر و نثر فراوان یافت می‌شود.

کتاب معروف این دوره که نثر ساده داشته‌اند :

الف - کتاب‌هایی که در خارج از ایران نوشته شده‌اند : کتاب داراشکوه در هند / شرفنامه بدلیسی در عثمانی / بدایع الوقایع در ماوراءالنهر

ب- کتاب‌هایی که در ایران نوشته شده‌اند :

در تاریخ : تذکره شاه طهماسب از شاه طهماسب صفوی / عالم‌آرای عباسی از اسکندر بیگ ترکمان

در عرفان : عین الحیات از علی بن حسین واعظ کاشفی.

در زندگی نامه : مجالس المؤمنین از قاضی نورالله شوشتری.

در فقه : جامع عباسی از شیخ بهایی.

۲- نثر مصنوع :

کاربرد این نثر: از این نوع نثر در فرمان‌ها و منشآت و دیباچه کتاب‌ها استفاده می‌شد.

کتاب‌هایی که دیباچه آنها به نثر مصنوع نوشته شده است: شرفنامه بدلیسی و عیار دانش.

معروف‌ترین کتاب‌هایی که تماماً به نثر مصنوع نوشته شده‌اند: عباس نامه وحید قزوینی / محبوب القلوب میرزا برخوردار فراهی.

ویژگی و مشخصه نثر مصنوع : نثر مصنوع این دوره، زیبایی و شیرینی و حلاوت و فخامت نثر فنی قرن‌های ششم و هفتم را ندارد و هرچه هست، تکلف و بی ذوقی و غلط‌پردازی است.

۳- نثر بینابین : این نوع نثر نه چندان ساده است و نه چندان دشوار؛ می‌توان گفت که قصد نویسندگان در اصل ساده نویسی بوده است هرچند امروزه چندان روان و آسان به نظر نمی‌رسد.

نمونه‌های معروف نثر بینابین: کتاب حبیب السیر از خواندمیر / احسن التواریخ از حسن بیگ روملو.

ویژگی‌های نثر این دوره در سه قلمرو :

الف- قلمرو زبانی :

۱- درآمیختگی نظم و نثر.

۲- کاربرد وجه وصفی.

۳- جمع بستن با «ات» هم در کلمات عربی (محاربات)، هم در فارسی (گیلان‌ات)، و هم در ترکی و مغولی (بیلاقت).
مطابقت صفت و موصوف به تقلید از عربی.

۴- مطابقت صفت با موصوف به تقلید از زبان عربی.

۵- آوردن تتابع اضافات در مقام تعریف و تمجید از بزرگان یا به سبب قرینه پردازی و موازنه.

۶- آوردن جملات طولانی.

۷- کاربرد افعال با پیشوندهای متعدد.

۸- فراوانی لغات ترکی و مغولی.

قلمرو ادبی :

نثر این دوره از دیدگاه ادبی ارزش والایی ندارد؛ زیرا به به زبان عامه نزدیک است. در متون این دوره، تصنع و تکلف، فراوان است. استفاده از آیات، احادیث و عبارات عربی رواج بیشتری یافت و در آرایه تلمیح نمودار شد.

کاربرد شعرهای ضعیف در نثر که غالباً سروده خود نویسندگان بود، بی‌دقتی در ذکر تاریخ و حوادث تاریخی و رواج مدح و چاپلوسی نثر این دوره را از رونق انداخت.

آمیزش زبان فارسی با دیگر زبان‌ها (مغولی، ترکی و عربی و...) باعث رواج نگارش کتاب‌های فرهنگ لغت شد.

قلمرو فکری :

تأثیر فساد و تیره‌بختی چند قرن گذشته و کشتار مردم و فرار دسته جمعی افراد با ذوق و آزاده از بیم تیغ استبداد به خارج از ایران و کشته شدن یا مردن آنان از گرسنگی و فقر، از دلایل خالی شدن کشور از نویسندگان زبردست در عصر اعتلای صفوی؛ یعنی زمان شاه عباس اول بود.

تاریخ‌نگاری از این حادثه متأثر گردید و تواریخ عمومی این دوره در کنار نهادهای سیاسی و فرهنگی صفویه در جهت نهادینه کردن فرهنگ تشیع گام برداشتند.

خودارزیابی

۱- ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری سروده زیر را استخراج کنید:

روزگاری شد ز چشم اعتبار افتاده‌ام	چون نگاه آشنا از چشم یار افتاده‌ام
دست رغبت کس نمی‌سازد به سوی من دراز	چون گل پژمرده بر روی مزار افتاده‌ام
اختیارم نیست چون گرداب در سرگستگی	نبض موجم، در تپیدن بی‌قرار افتاده‌ام
عقده‌ای هرگز نکردم باز از کار کسی	در چمن بیکار چون دست چنار افتاده‌ام
همچو گوهر گر دلم از سنگ گردد دور نیست	دور از مژگان ابر نوبهار افتاده‌ام

قلمرو زبانی:

کاربرد زبان عامه مردم، مثل دل سنگ گشتن، دست چنار افتادن، از چشم اعتبار افتادن، روی مزار افتادن / کم بودن واژه‌های عربی / گسترش دایره واژگان / از بین رفتن واژه‌های قدیمی / به کارگیری واژه‌هایی که کمتر در شعر پیشینیان به کار رفته مثل چنار و مزار / کنار گذاشتن کامل مختصات سبک عراقی / واقع‌گرا بودن زبان.

قلمرو ادبی:

استفاده از آرایه‌ها به صورت طبیعی و تصادفی / استفاده از قالب غزل / کاربرد تشبیه مانند: چون گل پژمرده، چون گرداب، همچو گوهر، نبض موجه، چون دست چنار / کاربرد تشخیص مثل: نبض موج / کنایه: از چشم افتادن و عقده باز کردن / حسن تعلیل: بیت آخر (دلیل دل‌سنگی را دوری از معشوق می‌داند) / استعاره: ابر نوبهار (معشوق)، دست چنار (برگهای چنار) / استقلال تک بیت‌ها در غزل به عنوان مفردات، در بیت.

قلمرو فکری:

توجه به معنی و مضمون (دل‌سردی و یاس و شکوه از وضع موجود) / کامل بودن معنای تک بیت‌ها در بیت‌های دوم و چهارم / یافتن فکری جزئی اما تازه و نگفته و بیان آن به صورت اعجاب انگیز در بیت پنجم.

۲- بیت‌های زیر را از نظر ویژگی ادبی بررسی کنید.

الف) ای گل که موج خنده‌ات از سرگذشته است آماده باش گریه تلخ گلاب را

تشخیص: ای گل و گریه گلاب / تشبیه: موج خنده / کنایه: موج از سرگذشتن / تضاد: خنده و گریه / حس آمیزی: گریه تلخ / اشتقاق و مراعات نظیر: گل و گلاب.

ب) به یک کرشمه که در کار آسمان کردی هنوز می‌پرد از شوق چشم کوكب‌ها

تشخیص: چشم کوكب‌ها و کار آسمان / حسن تعلیل: چشمک ستاره‌ها را به دلیل نگاه با ناز یار به آسمان می‌داند / کنایه: پریدن چشم کوكب‌ها (سوسوی ستاره‌ها) / مراعات نظیر: چشم و کرشمه / کوكب و آسمان.

۳- سبک نثر دوره هندی را با نثر دوره عراقی از نظر زبانی تحلیل کنید.

نثر سبک عراقی ساده ولی هندی تصنعی و دشوار است / در سبک هندی مطابقت صفت و موصوف وجود دارد اما در عراقی این ویژگی کمتر دیده می‌شود / کاربرد تتابع اضافات در سبک هندی / در سبک هندی بر عکس عراقی از جمله‌های طولانی استفاده می‌شود / در سبک عراقی تاریخ نویسی رواج داشته است اما در سبک هندی نگارش فرهنگ لغت رواج یافت / در سبک هندی در آمیختگی نظم و نثر وجود دارد / در سبک هندی ویژگی‌های وجه وصفی و جمع بستن با (ات) و کاربرد افعال با پیشوندهای متعدد دیده می‌شود اما این ویژگی‌ها در سبک عراقی کمتر دیده می‌شود.

۴- در مورد دلیل نگارش کتاب‌های لغت‌نامه در دوره هندی تحلیل کنید.

به علت آمیزش زبان فارسی با دیگر زبانها مانند مغولی، ترکی، عربی و ... و وارد شدن واژگان بیگانه به زبان فارسی، موجب رواج فرهنگ لغت شد.

۵- بیت زیر را از نظر زیبایی شناسی تحلیل کنید:

زمنجنیق فلک سنگ فتنه می‌بارد من ابلهانه گریزم به آبگینه حصار

شاعر با استفاده از آرایه‌های ادبی: تشبیه: منجنيق فلک ، سنگ فتنه / استعاره: فتنه می بارد / تضاد: سنگ و آبگینه / مراعات نظیر: سنگ و منجنيق به مضمون سازی و تصویرآفرینی تازه‌ای دست زده است.

۶- وزن بیت زیر را بررسی کنید:

تو این عهدی که با من بسته بودی مگر بهر شکستن بسته بودی

تُ این عه دی / کِ با من بس / تِ بو دی

مَ گر به ر / شِ کس تن بس / تِ بو دی

مفاعیلن، مفاعیلن، فعولن

۷- متن زیر را از کتاب تاریخ عالم آرای عباسی از نظر ویژگی‌های زبانی و ادبی نثر این دوره (قرن‌های دهم و یازدهم) بررسی نمایید.

از طبقهٔ علیّه شعرا که ناظران مناظم سخن‌پیرایی و پیرانه‌بندان سلسلهٔ معنی‌آرایی‌اند در آن هنگام در اردوی معلّا و ممالک محروسه، شاعران سخنور و سخنوران بلاغت‌گستر بی‌شمار بودند در اوایل حال حضرت خاقانی جنت‌مکانی توجّه تمام به حال این طبقه بود.

زبانی :

کاربرد جمله‌های طولانی / مطابقت موصوف و صفت به تقلید از زبان عربی مثل: طبقهٔ علیّه / آوردن تتابع اضافات در مقام تعریف و تمجید: مثل، ناظران مناظم سخن‌پیرایی ، پیرانه‌بندان سلسلهٔ معنی‌آرایی، اوایل حال حضرت خاقانی.

ادبی:

تصنع و تکلف متن به علت استفاده از واژه‌های عربی و نامأنوس / کم ارزش شدن نثر به علت مدح و چاپلوسی / اشتقاق: ناظم ، مناظم / سخن‌پیرایی، پیرانه‌بندان / مراعات نظیر: سخن‌پیرایی، معنی‌آرایی، شاعران، سخنوران، بلاغت‌گستر.

پرسش‌های متن:

۱- چرا شاعران سبک هندی، به موضوع‌هایی مثل اندرز، مضمون‌آفرینی و باریک‌اندیشی روی آوردند؟

۲- خارج شدن شعر و شاعری از حوزه تصرف شاعران باسواد و روی آوردن عامه مردم به شاعری چه نتیجه‌ای در بر داشت؟

۳- دو مورد از ویژگی‌های زبانی شعربسبک هندی را نام ببرید؟

۴- به چه دلایلی مختصات سبکی زبان قدیم در آثار سبک هندی حذف شد؟

۵- یکی از ویژگی‌های زبانی شعر سبک هندی کاربرد کم لغات و رواج لغات است.

۶- در اشعار سبک هندی بیشتر از چه آرایه‌هایی استفاده شده است؟

الف- تشبیه و تلمیح ب- یهام و تضمین پ- ستعاره و جناس د- تشبیه و مجاز

۷- در سبک هندی قالب مسلط است.

۸- استفاده از ردیف‌های و در شعر سبک هندی رایج است.

۹- نوع نثر آثار زیر را ذکر کنید:

الف - بدایع الوقایع ب - محبوب القلوب

۱۰- نوع نثر کتاب هفت اقلیم و در زمینه است.

۱۱- نویسنده آثار زیر را با فلش به گزینه مورد نظر وصل کنید:

الف- احسن التواریخ

ب- حبیب السیر

پ - مجالس المؤمنین

د - عالم آرای صفوی

اسکندر بیگ منشی قاضی نور الله شوستری خواند میر حسن بیگ روملو

۱۲- دو مورد از ویژگی های زبانی نثر سبک هندی را ذکر کنید.

۱۳- شعر سبک هندی، شعری صورت گراست نه معنی گراست. صحیح غلط

۱۴- بیت زیر را از نظر ویژگی های زبانی، ادبی و فکری بررسی کنید:

حیران اطوار خودم، درمانده کار خودم هر لحظه دارم نیتی چون قرعه رمال

درس ۱۱ پایه های آوایی همسان دولختی

در درس های گذشته، با وزن هایی که از پایه های آوایی همسان تکراری تشکیل می شوند، آشنا شدیم. اکنون می خواهیم برخی وزن ها با «پایه های آوایی همسان دولختی» را بیاموزیم.

منظور از «پایه های آوایی همسان دولختی» وزن هایی است که پایه های آوایی آن ها یکی در میان تکرار می شود و به آن ها وزن «دوری» نیز می گویند؛ به آهنگ خوانش و پایه های آوایی بیت زیر توجه کنید:

سلسله موی دوست حلقه دام بلاست هر که در این حلقه نیست فارغ از این ماجراست «حافظ»

پایه های آوایی	س ل س ل ی* هر ک د رین	م و ی دوست ح ل ق نیست	ح ل ق ی دا ف ا ر غ زین	م* ما ج	ب لاس راست
وزن واژه					
نشانه های هجایی	- U U -	- U -	- U U -	- U -	-

۱- می بینیم که وزن واژه های بیت، از تکرار یکی در میان «مفتعلن» و «فاعلن» تشکیل شده است:

۲- در این جا هر مصرع به دو پاره تقسیم می شود؛ موسیقی و آهنگ پاره دوم، تکرار همان موسیقی پاره نخست است.